

DONESKI K FILOZOFIČNEJ TERMINOLOGIJI

Naslednjim člankom je namen *Cigaletovo* »znanstveno terminologijo«, katero je dala v Ljubljani leta 1880. Matica Slovenska na svetlo, v nekterih filozofičnih izrazih dopolniti. Ravnalo se je pri tem nekoliko po sledečih pravilih:

213

Znanstveni izrazi naj bodo v obče taki: 1. da odgovarjajo pojmom onih rečij, ktere imajo poznamenovati; 2. da so, kolikor le mogoče, domači, tj. pravi slovenski, ne izposojeni, če tudi iz slovanskih narečij; 3. da imajo svoje določene pomene, tako da, čim menj bode raznih pomenov imel kateri izraz, tem bolje bode v znanosti služil.

Po teh pravilih sem se tu ravnal. Prestrog nobeden meni znanih jezikov v terminologiji ni; takó tudi ne smemo mi v tem oziru pedantični biti.

Opomniti mi je nekoliko o porabi *Belostenčevega* slovarja. Jaz Belostenca nikakor ne smatram za Bog vé kaj, temveč menim, da hrani on bogat zaklad dobrih besed, pa tudi mnogo maloporabljivega blagá. Navajal sem ga tu posebno s tega razloga, ker je poln pravih narodnih izrazov, se vé da ne po vsem Slovenskem znanih, a narodnih izrazov najbolj potrebujemo. Blago našega jezika, to je moje mnenje, še davno ni popolnem znano. Naša ne samo še ne zapisana, ampak tudi že v knjigah shranjena literatura, posebno preteklih sto-

---

letij, je še malo izcrpljena in porabljena. K onim izvirkom, ki so te vrste, spada tudi Belostenčev slovar. S tem, da ga tu pogostoma navajam, hočem samó pokazati, da imamo gledé na terminologijo tudi domačih pismenih virov, ki k pomišljevanju nagibljejo in zaslužujejo, da jih v ozir jemljemo. Menda pride kedaj čas, da se bodo vsa slovenska narečja – in Belostenec je pisal čisto *slovenščino*, kar tu poudarjam, če je tudi vmes iz *štokavščine* zajemal, kar pak redovito s pismenko D. (dalmatinski) zaznamuje – pri terminologičnih potrebah bolj marljivo v poštev jemala. Samo po sebi se razumeva, da se to brez *kritike* ne sme goditi. Jaz sem pri Belostenci kritiko ravno tako rabil, kakor sploh menim, da se ima ostro prebiranje nasproti vsem in vsakoršnim prikaznim leposlovnim in znanstvenim sploh upotrebljevati.

Omeni se še naj, da so se sledeči članki po istej vrsti napisali, kakor tu stojé, tedaj v slučajnem redu in ne systematično. Da se izrazi lažje pregledajo in poljubni lažje najdejo, sledé v kratkem alfabetskem redu one besede, ki se v sledečih člankih поблиže razložijo.

214

Allgemein – vkupen, splošen, občen (5*).

Begriff – pójem (2).

Besonder – poseben, délen (6).

Deduction – izvajanje, izvod (8).

Empirie – izkustvo (10).

Erfahrung – izkušnja (10).

Induction – dovod, dovajanje (navod) (9).

Praxis – dejanje, izvrševanje, izkustvo (11).

Schliessen – sklepati, zaključevati (7).

Schluss – sklep, zaključek (7).

Theorie – misli, mišljenje (11).

Urtheil – sôd (3).

Vorstellung – predstava, namišljenje (1).

Wissen – vedeti, znati (4).

*Številka kaže red članka, v katerem je beseda поблиže razložena.

1. Vorstellung – predstava, namišljenje

Vorstellung tolmači Cigale v svojej knjigi z izrazom *pomisel* (str. 136). Vsakdo, ki slovenski jezik pozna, mi pritrudi, da substantiv *pomisel* (f.) ni v slovenščini navadna beseda,¹ ker se substantiv *misel* kot tak sploh ne nahaja v sestavah, k večemu – *mislek*, prim. premislek. (Smisel, tudi zmisel = Sinn, in možkega spola (I. c. 108) ni domačnica, ampak tujka). Če dalje primerjamo nenavadno sestavko: *pomisel* z nemško: Vorstellung in *pomisliti* s: vorstellen, najdemo takoj, da se slovenski in nemški izraz ne vjemata. *Pomisliti* je: *pozneje* ali *nekoliko časa* misliti, bedenken, nachdenken;² prim. glagole: *pomuditi se* (etwas verweilen); počakati; *postati* (postojim); *pomoliti* (etwas wenig beten); *posedeti*; *pogovoriti* in dr. Zato Belostanec v svojem slovarji »*Gazophylacium latino-illyricum Joannis Belostanec 1737*« (v 2 delih) *počakanje* tolmači z modicum exspectamen (II. 362.); *postajem* s subsisto (II. 390). Po tej sestavi bi torej *pomisel* ne pomenila drugega, nego kar Belostanec imenuje *pomišljenje*: cogitatio, consideratio (II. 380.); in *pomisliti* znači samo: cogitare, considerare, kakor Cigale sam (str. 11.) das Bedenken prestavlja z besedo: *pomišljaj*.

Nemški izraz Vorstellung v filozofičnem pomenu poznamenuje neki duševni čin in tudi *predmet* tega duševnega čina, po katerem gledamo misli v duhu kot neke v njem bivajoče ali nastajajoče stvari.³ Zato služi latinskeje terminologiji izraz imaginatio, tudi repraesentatio, ker človek s svojimi mislimi na podoben način dela kakor z oddaljenimi rečmi, ktere si v duhu naslikuje. Izraz *pomisel*, *pomisliti* torej, kakor je njegov pomen gore razložen, ne pomenja tega, kar je Vorstellung, vorstellen v filozofičnem smislu.

Ker so filozofični izrazi, kakor vsi drugi, prenesene besede, bilo bi menda tudi nam dovoljeno, za Vorstellung takih terminov se posluževati, kakoršni so lat. imaginatio in repraesentatio (sc. mentis), tedaj vpodobljenje (*vpodobljevanje*) (namr. dušno). Ali prenesene besede tj. take, ki imajo poleg svojih navadnih pomenov še več duševnih, so v znanostih nevarne zavoljo krivega razumevanja. Treba je posebnih, določnih izrazov, kteri na ravnost reči znamenjujejo, tako da ni o več stvareh in o pomenu dvomiti. Že Belostanec je iskal takega izraza za

¹ Stara slov. ima *pomyslú* (kot m.) v pomenu cogitatio, consilium, desiderium; prim. Miklosich, Lex. 621.

² Staroslov. *pomysliti* reputare, cogitare (dialogßzesJù), contemplari, desiderare; prim. Mikl. Lex. 621.

³ Jaz se v tej reči držim Brentano-vega dušeslovja (»Psychologie«, Leipzig 1874).

imaginatio. On ima zato med drugimi besedo *namišljenje* (I. 651), imaginari: namisliti, *namišljati* (I. 652) in imaginarius: *namišljen* (= v misli položen) (I. 651); prim. *namišljenje* (II. 240). Isti izraz tudi služi Belostencu za concipere mente, animo = popasti, *prijeti* s pametjtem, razumom; vu sebe *namisliti*, *namisliti* vu glave (I. 330). Belostencu služi torej za Vorstellung: *namišljenje* in za vorstellen: *namisliti*, *namišljati*.

Ali tudi s tem izrazom se ne morem popolnoma sprijazniti, in to iz dveh vzrokov ne. Prvič pomenja *namišljenje* (namišljevanje) poleg namerjenja ali namenjenja tudi nekako pridevanje, prilaganje, prim. *namišljeno ime*, beigelegter, angedichteter Name. Pri namišljevanji je dvoje stvari: ena, ktere se primišljuje, druga, ktera se primišljuje, a pri Vorstellung je na enotno mišljenje misliti, in to ali enega predmeta ali ene skupine predmetov, ne na njih zlaganje ali sestavljanje v celote. Zadnje spada v področje fantazije ali pa sôda (Urtheil). Drugič sega pomen Belostenčevega *namišljenja* v področje tega, kar je Begriff; to se razvidi iz njegovega tolmačenja (I. 330): concipere mente, animo s *popasti*, *prijeti* s pametjtem (= *namisliti*); ta pomen pa presega nemški Vorstellung. Vendar pak priznavam, da prvi pomen Belostenčevega *namišljenja* res nemškemu Vorstellung nekako odgovarja in se torej namišljati, *namisliti* vsekako sme nad glagol *pomišljati*, *pomisлити* staviti.

216

Navadni govor ima za vorstellen: misliti se in po tujem posneto: *predstavljati si*, *predstava*, *predstavljanje* (Cig. Term. 136.); npr. kako *si mislimo* zemljo, nebo, ali: kako *si predstavljamo* zemljo, nebo. Vendar pak je izraz *misliti si* v pomenu vorstellen prenedoločen ter tudi substantiva za Vorstellung nima, ker *misel* pomenja Gedanke, tj. čin duševni.

Ostaja nam torej izraz *predstava*, *predstavljanje*, *predstaviti*, *predstavljati* (si). Cigale res da izrazu *pomisлити* daje prednost,⁴ ali jaz *predstavo*, *predstaviti* odločno in izključljivo bolj cenim, in to iz sledečih vzrokov. Prvič je izraz *predstaviti* (si), če je tudi iz nemščine prenesen, udomačen, živ in čisto navaden izraz, ki se zraven *misliti si* rabi. Drugič je navlaš vstvarjen, da nemškemu vorstellen odgovarja; tedaj je pravi terminus ter nima nič nedoločnosti, kakor njegov synonym *misliti si*. Tretjič je tudi češčini in ruščini lasten (gl. Cig. Term. 136) ter se s tema narečjema popolnoma sklada, z njima vred občutivši potrebnost si za vorstellen vstvariti poseben izraz.

⁴Prim. Predgovor k »Terminologiji« str. XII., kjer to prednost utrjuje.

Za vorstellen bi se naj tedaj jemal glagol *predstavljati* (predstaviti), za Vorstellung: *predstavljanje* (kot za čin) in *predstava* (kot za predmet); za Vorstellungbarkeit: *predstavljivost*; Vorstellungskraft: *predstavljajočnost*; Vorstellungskreis: *okrog* ali *obseg* predstav (predstavljanja).

Kot synonymi pak se naj rabijo: *namisliti* (namišljati, namišljevati); *predočiti* (si) (predočevati); *predočba* (prim. zadnji izraz pri Cig. Term. 136 in XII.).

2. Begriff – pójem

To, kar Nemci Begriff imenujejo, je neka raznim predstavam enovrstnih predmetov lastna občina (duševna) podoba. Kot osebina ali kot pojedina stvar se ta podoba v vunanjej prirodi ne nahaja, ampak samó v človeškem predstavljanji.

Ker se ne dá dokazati, da bi ta občna duševna oblika stvarem samim odgo-varjala, ima se ona za nekakove znake stvari smatrati. Zato so Latinci za Begriff imeli besedo: notio (znamenje ali znak), Grki pak so ga s to on, h onoiá, to nparcon (bitje, bitnost, bistvo) izraževali. Ker je tedaj Begriff nekakov obseg takih znamenj ali znakov stvari, zato imajo Latinci poleg notio tudi izraz conceptus, in na ta izraz so se ozirali novejši prestavljavci. Nemški Begriff je samó prevod latinskega: conceptus. Tudi naš starejši slovenski jezik pozna nekaj podobnega, namreč besedo *zapopadek* (zapopasti). Tudi Belostenec ima nekaj sličnega; za comprehendo rabi *popádam* (popadam pametjum = am-plector animo) (II. 381); za concipere mente: *popasti, prijeti* s pametjum (I. 330).⁵ Starejši slovanski jezik ima izaz: *razum, razumeti*.⁶ Razum je neko loče-nje ali razlikovanje predstav po njihovih znakih. To ime tudi dobro pomenu Begriff pristoji; kajti razločevanjem stvari se tudi pojmovi dobivajo; prim. Belostenca, ki *razumem* tolmači s comprehendo, percipio intellectu (II. 358).⁷

Kar smo gore o besedi *misliti* v pomenu *predstavljanja* opomenili, to velja tudi o *razumu, razumevati*, namreč da ste te besedi zavoljo raznih svojih pomenov za Begriff prenedoločni in nesposobni. To so tudi razni slovanski jeziki čutili ter si priredili za Begriff, begreifen posebnih izrazov. Cigaletu se mora (Term.

⁵ Prim. staroslov. *popasti*,prehendere, Mikl. Lex. 625.

⁶ Iz raz + um. Um po Cafu in Trstenjaku prihaja od korena: im (capere); Mikl. Lex. 1054 izvaja um iz scr. a v cognoscere.

⁷ Staroslov. *razum* intellectus, ratio, sensus; in razumevati intelligere. (Mikl. Lex. 781).

11.) pri tem izrazu pritrđiti, osvajajočemu za begreifen besedo pojmiti in za Begriff *pojem* (gen. *pojma*).⁸ Z istim izazom tudi Čehi in Hrvatje zaznamujejo ta terminus. Ali ostati nam je pri njem samó, dokler je o logičnih ali psihologičnih izrazih govor; nepotrebno pa je, za navadne izraze npr. begreiflich (*razumljiv*) iskati nenavadnih besed, prim. *pojeten* (ktero ima Cig. za begreiflich. Term. 11).⁹ Begrifflich (tj. was einen Begriff oder Begriffe anlangt) bi se lahko izraževalo s prilogom *pojemen*, *pojemski*, prim. *vzajemen* in *sejemski* dan (iz vz in *se + jem = im*); Cig. ima pojmoven, kar se meni nerazumljivo dozdeva. Begriffsvermögen prevaja Cig. s (hrv.) *pojmovitost*, ali bolj po domače bi rekli: *ponimajočnost*; (od glag. *ponimati = pojmiti*; prim. *zanimati* (iz *za + imati*).¹⁰ Begrifflichkeit je *pojmnost*, *ponimivost*; prim. *vzajemnost* in *zanimivost*. Za Begriffsverwirrung ima Cig. *pometnja pojmov*, kar bi se lahko krivo razumevalo. Bolje bi menda služil izraz: *mêdenje*, *mešanje* pojmov, *zmešanost* ali *zmedenost* v pojmih, *pojemska zmešnjava*. Za Begriffswort nasvetuje Cig. *pojmovna beseda*. Ako je Begriffswort = beseda, ki služi izražanju kakega pojma, ondaj bi se lahko rekalo: *pojemma* ali *pojemska beseda*.

218 3. Urtheil – sôd

Iz dveh ali več pojmov nastajajo (logične) sestave, ki se imenujejo: Urtheile. Ti nastajajo zedinjavanjem ali zlaganjem predstav ali pojmov, npr. pojem (predstava): *drevó* in *velik* dajeta rek: *drevo je veliko* ali *drevo ni veliko*.

Temu činu zlaganja pojmov (predstav) v réke odgovarja popolnoma slovenska beseda *sôd*¹¹ (z dolgim širokim ô-jem, odgovarjajočim inoslovanskemu:u, npr. *sud = sôd* v hrv.). Ako se jemlje za Urtheil izraz *sôd*, ni se zamembe s sôdom = posôdo bati, ker je raba prazrazlična. Zato menim, da je bil Cigale prebojazljiv,

⁸ Stara slov. nima subst. *pojem*, pač pa glag. *pojati*,prehendere, Mikl. Lex. 654.

⁹ Staroslov. *pojeten*, comprehensibilis; Mikl. Lex. 654.

¹⁰ n je v besedah *ponimati* (ne *pojemat*, kar ima ves drugačen pomen) in *zanimati* epenthetičen.

¹¹ V razlaganji sôdov (Urtheile) nisem popolnoma Brentano-vih mislij, kakor jih ta učenjak v svojej psihologiji razlaga. Čudno, da se navadna in starejša razlaga logičnega sôda popolnoma vjema s slovensko besedo, ki *zlaganje* pomenja. Po *Trstenjakovem* razlaganji je beseda *sôd* sestavljena iz *sô* (=s) + *d* (= diti), tedaj nekaj zloženega; prim. enako Mikl. razloženje v Lex. 977. Tudi *sôd = posôda* je čisto enaka prejšnjeji ter pomenja nekaj zloženega. Zato tudi glagol: *sôditi* pomenja: *skladati, priklatati se, pristojati se* in to, kar v nemškem passen. – Da še enkrat o log. in psychol. pomenu sôda govorim, je log. sôd zlaganje pojmov v reke, psychol. pa zraven tega zlaganje in skladanje sôda s samovestjo (ein Erkenntnissact). Brentano ima sôd edino v slednjem pomenu, namesto v obeh.

ker je za Urtheil postavil na prvo mesto izraz *sôdba*, na drugo pa *sôd* (Term. 128).

Vendar pak *sodba* navadno pomenja oblastnijski *sôd*, Urtheil im Gericht. Prav je storil Belostenec, ki rabi za *judicium* edini izraz *sud*, npr. *judicium temerarium* = nerazborni, nepremišljeni *sud* (I. 17), *sud* = *judicium*, *opinio*, *sententia*, *sensus*, *crisis* (II. 524).

Lehre von den Urtheilen je *nauk o sôdu* (Cig. ima *sôdoslovje*); Urtheilskraft (po hrv.) *razsôdnost* (Cig. 1. c.). Beseda *razsôd* pomenja razrešenje ali razvozanje dvomnega *sôda*, tedaj nadrobno njega poznavanje. Urtheilsfähig je *razsôden*, *razsôdljiv* v aktivnem, pa tudi pasivnem pomenu. Zaradi določnosti se meni za Urtheilskraft bolje vidi *razsôdnost* nego *razsôdljivost*, ktero slednjo Cig. pred prvo postavlja.

4. Wissen – vedeti; znati

Za *wissen* imamo dva izraza: *vedeti* in *znati*, ki pa nista čisto enakega pomena. To potrjuje njihju različna raba, ker se ne dasta vselej zamenjavati, npr. v reku: na gosli *znati* (ne: *vedeti*). Tudi *znan* in *veden* (– ena, –o) se ne dasta zamenjavati, npr. on je meni *znan* (ne: *veden*).

219

Glavni razloček je: *vedeti* pomenja notranji čut česa,¹² *znati*¹³ pa čut zmožnosti k nekemu djanju, npr. on zna hoditi. Zato je *vedeti*, *vedenje* nemški: *wahrnehmen*, *bewusst sein*, *das Bewusstsein von etwas haben*, *znati* pa *verstehen*, *sich auf etwas verstehen*, *kennen*. Odtod prihaja, da *vest* pomenja *das Bewusstsein*, *das Gewissen*; *vesten* poleg *gewissenhaft* tudi *bewusst* (pasiv.); *nevesten* *gewissenslos* pa tudi *unbewusst* (pasiv.); prim. Belost. *vestovit* *consciūs*, *vestovitost* *conscientia* (II. 562) in Cig. *svest* (f.) *Bewusstsein*, *nesvest* (f.) *Bewusstlosigkeit* (Term. 15) – kakor tudi Belost. *zvest* (f.) *conscientia* (II. 648) poleg *svest* (f.) (II. 526), *svest* (adj.) *bewusst* (akt.) in *nesvest* (adj.) *bewusstlos*; – *zavedeti se*: *sich bewusst werden*, *zaveden*: *bewusst*, *zvest*: *treu*, *zvestoba*: *Treue*. Vendar pak se zraven nahaja *veda*: *Wissenschaft*,¹⁴ *neveden*: *insciūs*, *vešč*: *gnarus*, *practicus*, tedaj v smislu praktičnega znanja.

¹² Staroslov. *viditi*, *scire*, *intelligere*; Mikl. Lex. 120.

¹³ Staroslov. *znati*, *noscere*; Mikl. primerja *znati* z got. *kunnan*; *kann* (Lex. 231).

¹⁴ Staroslov. *vid?*, f. *scientia*, Mikl. Lex. 120.

Znati, znanje pak bolj in navadno znači prikazavanje vedenja, bethätigtes Wissen = Kennen. Zato ima Belost. za *znam*: scio, calleo, nosco, cognitum habeo (II. 638);¹⁵ odtod *znanje* das Wissen (= obseg tega, kar kdo zna), tudi Belost. *znanje* = scientia I. 1091, II. 639) in Cig. (Term. 140). Zato je prava beseda za Wissenschaft: *znanost*; prim. članek: *znanost* pri Belostenci (II. 639), kjer se 14 vrst *znanostij* našteva; npr. *znanost* narave (physica), *znanost* brzoga pisanja (stenographia), *znanost* lagvomerjenja (stereometria) in dr.

Za Wissenschaft (lat. doctrina, disciplina, scientia) ima Cig. na prvem mestu izraz: *znanstvo* (Term. 140), izraza: *znanost*¹⁶ pa celó ne, oboje po mojem mnenji brez razloga, ker *znanstvo* v obče pomenja Bekanntschaft;¹⁷ prim. *znanec* der Bekannte, cognitus, certus homo (Belost. II. 639).¹⁸ Zategadel bi bolje bilo že utrjeno besedo *znanost* na prvo, a manj navadno: *znanstvo* na drugo mesto devati. Ker pa od substantiva *znanost* ni adj. *znanosten* tako navaden, zato se rabi za wissenschaftlich prilog *znanstven* in za wissenschaftlichkeit *znanstvenost* (Cig. Term. 140). Zato Mann der Wissenschaft *znanstvenik*, prim Cig. *znanstvenjak*. Drugi Slovani rabijo za Wissenschaft navadno *náuka, náúčen* (Cig. I. c.). Besede: *veda, vednost, vedenje* imajo se za Wissenschaft bolj v psihologičnem pomenu jemati kot Wissen = Bewusstseinszustand, Bewusstseinsact des Wissens.¹⁹

220

5. Allgemein (generell, universell) – skupen (splošen, občen)

Tri vrste vkupnih sôdov (kakor tudi pojmov) se dajo razločevati: a) takih, ki se na čisto določeno število raznih stvari nanašajo (communiter); b) takih, ki imajo vseskozi in vselej veljavo (universaliter); c) takih, ki veljajo samo za pojedine vrste pojmov (generaliter). Prvi so *vkupni, skupni*, tudi *občni* sôdi (a). Posebna njih vrsta so *poprečni*, tj. taki, ki zadevajo nedoločeno množino ali tudi večino pojmov. Prim. gledé na prvo vrsto sôdov Cig., ki ima za gemeinsam, gemeinschaftlich *vkupen* (Term. 45), in Belost., ki in universum prevaja s

¹⁵ Glagola *vedeti*, kolikor sem ga jaz iskal, Belost. nima.

¹⁶ In vendar se ta izraz tudi s hrvatskim lepo vjema, prim. »akademija znanosti«.

¹⁷ Staroslov. *znanstvo*, cognitio, indicium; Mikl. Lex. 231.

¹⁸ Besedo *znanec* rabijo nekotji tudi v aktiv. pomenu = der Kundige, prim. Belost. *mudroznanec*, philosophus, *maloznanec*, sciolus in *znan* = sciens npr. geographus: *znan* zemelskoga ispanja (I. 603). Vendar pak ta raba ni po duhu našega jezika, ker ima *znan* pas. pomen.

¹⁹ Prim. staroslov. *vidinije* cognitio, Mikl. Lex. 120.

prek (I. 1276) in generaliter s *skupno* (I. 600), a ne popolnoma točno, kakor se bode pozneje videlo.

Druge vrste (b) sôdi so *vseveljavni, občni*; prim. Cig. allgemein *občen* (Term. 3), Belost. universalis *občinski* (I. 1276).

Tretje vrste (c) sôdi so *splošni*;²⁰ prim. Cig. generell, *splošen* (Term. 45); Belost. ima tudi za generalis: *občinski* (II. 279), ker on izrazov communis, universalis in generalis natanko ne razločuje.

Od dotičnih prilogov izvajajo se samostavniki za Allgemeinheit: a) *skupnost, vkupnost, občnost*,²¹ *poprečnost* (Durchschnitt); prim. Cig. Gemeinsamkeit: *vkupnost* (Term. 45; – b) *občnost, vseveljavnost*; prim. Cig. Allgemeinheit: *občnost* (Term. 3); – c) *splošnost*.

6. Besonder – poseben, delen

Pójem ali sôd, skupnemu nasproten, je tak, ki se na kakov pojedin predmet nanaša (singulär, specialis, besonder) (a); oni pójem ali sôd pa, občnemu ali splošnemu nasproten, ki se na déle kake celote ali na enote nanaša, je particular, particularis (b).

Za prvo vrsto (a) bi najbolj služil izraz *poseben*. Cig. ima besedo *edinit* (po Vuku): singuläres Urtheil, Term. 31.; prim. vereinzelt Term. 151. Ta izposojeni izraz je gotovo boljši nego oni, ki se pri Cig. nahaja na str. 108: singuläres Urtheil = *sôdba o poednini*, ki je preumeten in brez priloga. Belostenec ima za singularis *osebujni, osobit* (I. 1123), ker mu *osebe* znači seorsim (II. 327). To bi odgovarjalo našemu zaimenu *oseben*. A vendar tudi ta izraz ni prikladen, kajti *oseben* je persönlich (Cig. 87) in individuell (Cig. 58), *osobit* pa to, kar Latinci imenujejo: praerogativus, peculiaris, eigenartig, hervorragend. Tudi *posamen* (posamezen) ne sodi, ker bi *posamni sôdi* bili taki, ki se redkoma nahajajo, ne pa taki, ki se na posamne predmete nanašajo. Izraz *poseben* pa je nasproten besedam *vkupen, skupen*, kakor tudi *posebe(j)* besedi *vkup(ej)*, npr.

²⁰ Trstenjak izvaja besedo *splošen* iz besede: *spol* (Geschlecht).

²¹ *Občen* je prvotni izraz za communis, *občina* communio (-tas); prim. starosl. *obúšťú*, particeps, communis, Mikl. Lex. 484.

---

vkupno premoženje – *posebno* premoženje; *vkup* so hodili – vsak je *posebej* hodil. Zato ima tudi Cig. prav, ki besedi *poseben* daje pomen *besonder* (Term. 13). *Besonderheit* je *posebnost*. Izrazu *poseben* gre torej prednost, ker je domač, akoravno ima tudi še pomen: *praerogativus* npr. *posebna* čast. Vendar pa se popolnoma dvoumnostij ne dá izogibati in pedantičnim biti, ter novih izrazov iskati ali kovati je bolj nevarno nego pri dvoumnih, pa svojih ostajati.

Druge vrste sôdi (b) so *délni*; prim. Cig. *besonder delen* (Term. 13). Preumeten je Cigaletov drugi izraz za *particuläres Urtheil*: *sôd(ba) o nekoličini* (Term. 85). Gledé na *délni* prim. Belostenčev slovar: *partite, délno* (I. 871). V nefilozofičnem smislu je *partikulär osebujni* (Belostenec) ali *osebunji*: odtod *osebujnik* (= na samom brez časti živuči) *idiotes* (II. 327); prim. slov. *osebunjek* der Privatmann (po Dav. Trstenjaku).

7. Schliessen, Schluss, – sklepati, sklep

222

S pomočjo sôdov se zlagajo novi sôdi, kar Nemci *schliessen* imenujejo. To se godí na dva glavna načina; po prvem so novi sôdi po obsegu ali v malenih delih razlikujejo, npr. prejšnji sôd bi bil: »Vsi ljudje mrjejo«, novi sôd: »Aleksander bode umrl«. Pri drugem načinu novi sôd v prejšnjem ni zadrževan ter se od njega čisto razlikuje, npr. prvi sôd bi bil: »Oblak se je pretrgal,« drugi: »Reka je (vsled tega) bregove prestopila.« Prva zveza sôdov se imenuje: *Syllogismus* (a), druga: *Causalitätsschluss* (b).

Prvi kakor drugi način mišljenja se v prostem jeziku prav prikladno *sklepati* (sklenoti) in čin tega duševnega dejanja *sklep* imenuje; prim. Cig. p. 103 *schliessen sklenoti*,²² *sklepati*, *Schluss sklep*. Cig. ima tudi (hrv.) izraz *zaključiti* (in krivo *zaključavati* m. *zaključevati*),²³ kar prvotno tudi *sklepati* pomenja, prim. Belost. *zaključujem* *uncum injicio, inunco, inhamo, infibulo* (II. 601) in *ključ = sklep* (II. 170). Pomenu *novoslovenskega sklepa* je podoben staroslov. slog (Cig. 103).²⁴ Med vsemi temi izrazi, kakor: *sklep, zaključek (zaključaj), slog* – je Cig. po pravici prvemu dal prednost; po pravici, ker je ta izraz najbolj udomačen, *zaključek* pa lahko služi za *synonym*, ker je sicer manj navaden, pa

²² Staroslov. *súklenati* claudere, Mikl. Lex. 927.

²³ Staroslov. *zaključiti* claudere, Mikl. Lex. 211.

²⁴ Staroslov. *súlogú* tudi pomenja *syllogismus* (poleg prvotnega *compositio*), Mikl. Lex. 932.

vendar tudi naše gore list in čist slovenski izraz, da-si pri Hrvatih bolj v rabi nego pri nas.

Za syllogismus (a) bi poleg oblike *sylogizem* (Cig. 103) dobro služil izraz *razložno sklepanje* (zaključevanje), ker se pri njem novi sôdi pôtem razlaganja iz prejšnjih dobivajo; prim. zgornja stavka (a). Belost. ima za syllogismus: muder *razlog*,²⁵ *razlaganje* (I. 1189), tudi *razloženje* = zročenje (II. 452 in II. 644), ker on več vrst sklepanja ne razlikuje.

Za Causalitätsschluss bi menda služil izraz *uzročno sklepanje* (zaključevanje), tudi *uzrokovanje* (uzročenje)²⁶ od besede *uzrok*: die Ursache, ker se pri tem zaključevanju na kakov drugi sôd (rék) kot na njega uzrok ali izvir sklicuje.

Uzrok ali pôvod, ki nagiblje k sklepanju, je Schlussmittel, argumentum, in ta je pri syllogizmih: *rázlog*, ker novi sôd nastaja razlaganjem iz prvega; prim. Cig. (14, 15) Beweisgrund, Grund *razlog*; priloga »dokazni« (*razlog*) ni treba. Prim. tudi Belostenca, ki ima za argumentum *razlog*, *razloženje* (I. 126). Glagol begründen je *razložiti* (razlagati) (se vé v logičnem pomenu, tedaj z dokazi); prim. Cig. (11) begründen z *razlogi podkrepiti*; prim. tudi Belostenčev argumentor: *razlašem* (= razlagam) (I. 126).

223

Pri drugem načinu sklepanja je argumentum = causa, torej *uzrok*;²⁷ prim. pri Belost. (I. 254) causa *zrok* = spričanje (Rechtfertigung), causativus *zročen*, causalis conjunctio *zročni vez* (I. 255), causatio izmišljavanje *zroka*, pa *zrok* tudi ratiocinium (II. 644); prim. Cig. (18) Causalität *uzročnost*.

Ker ne smemo v terminologiji prestrogi biti, lahko tudi *razlog* za *uzrok* rabimo.

Kedar se iz več nego enega sôda sklepa, imenuje se prvi in po zadržavanji najširši sôd: *glavni rek* (Obersatz), vsi naslednji pa do sklepa: *srednji reki*

²⁵ Staroslov. *razlog ratio*, Mikl. Lex. 778.

²⁶ Glag. *uzročim*, *uzročujem* pomenja v slovenskej pisavi navadno verursachen, ali Belostenec še ima njegov prvotni pomen schliessen: *zročim* ratiocinor, argumentor (II. 644) in ratiocinatio *zročenje* (I. 1021). V slednjem pomenu jaz tu predlagam rabo tega glagola, samó da za drugo vrsto zaključevanja (Causalitätsschluss).

²⁷ *Uzrok*, *vzrok* je sestavljenka iz *vz* + *rok* (gl. reči) in pomenja po D. Trstenjaku causari (auf etwas sich beziehend sagen = sich ausreden); a staroslov. pisava je *uzrokú*, causa. Bel. piše dialektično *zrok*.

(Mittelsätze). Kedar sta samo dva reka, iz katerih se sklepa, je prvi *vrhnji*, a drugi *spodnji rek* (Obersatz – Untersatz). Vsi sôdi, iz katerih se zaključuje, so *prednji reki* (Vordersätze, Praemissen). Oni sôd pa, ki izhaja iz prednjih, po nemško Schlusssatz, lat. conclusio, je *zaglavek* ali *sklep*, tudi *zaključek*. Besedo *zaglavek* (poleg »zaglava«) v tem pomenu ima Belost. (I. 331 conclusio); nahaja se tudi *zaglavka*, conclusio (II. 597). Concludere je *zaglaviti* (Belost. 331). *Zaglaviti* (zaglavljevati, zaglavljati) pri Belost. pomenja »izvršiti« in utrditi (II. 597). Cig. ima za Schlusssatz conclusio: *zaključek*, *izvod* (103), ali *izvod* je prav za prav Deduction (Cig. 24). Za Obersatz ima Cig. (82) *gornji rek*, *gornjak*, *širji prednjak*, za Untersatz pa *doljnjak*, *doljnji rek*, *ožji prednjak* (po hrv.) (Term. 90). Meni se zdé izrazi »gornjak – doljnjak – prednjak« prenedoločni in premnogovrstno pomenljivi, a »glavni – srednji – prednji rek (sôd) – zaglavek« nekako prostejši in lažje umljivi, tudi nekako po mislih enotni.

224

Opomniti mi je še onega sklepanja, ki se Analogieschluss imenuje, ki je syllogizmu podoben. Smelo bi se *prilichno* sklepanje (ali zaključevanje) imenovati, menda tudi *prilichevanje* v ožjem pomenu, ker se na *prilichnost* opira; prim. besedo *prilichen* pri Belost. similis (II. 424). Cig. ima za Analogie *nalika* (Term. 4), Belost. analogia *prilika* (I. 89), tedaj Analogieschluss *nalichno sklepanje*. Vendar pak *nalik* – *nalič* – bolj znači Schein, species kakor analogia. Analogon je *prilichnost*, *nekaj prilichnega*, analog *prilichno*, *po priliki*.²⁸

Naj še nekoliko podobnih izrazov sem postavim. Ausschliessen je *izločevati* (izločiti) in tudi *izključiti* (izključevati), prim. pri Cig. (9) folgen aus ... *izvirati* iz česa, *prihajati* od česa; folgern *izvajati*, tudi *uzrokovati* (uzročiti) (iz, od); Paralogismus *krivi sklep* (zaključek); prim. Cig. (85) *pogrešni sklep*, kar pa je bolj »mangelhafter« Schluss nego Paralogismus; Fallacie je *lôkavi*, *prelestni* sklep; po Cig. bi lahko tudi rekali: *lažni* sklep; prim. falsch: *lažen* (Term. 37).

8. Deduction – izvajanje, izvod

Iz splošnih in obćih sôdov se razlaganjem posebni delajo, kar Nemci ableiten, Latinci deducere imenujejo, Slovenci pa bi primerno *izvajati* (izvoditi) rekali; prim. Cig. ableiten *izvesti* (izvajati), *odvesti* (odvajati), deduciren *izvesti*, *izva-*

²⁸ Staroslov. *prilika* similitudo, Mikl. Lex. 671.

jati (izvoditi) (Term. 1, 24). Deduction (Ableitung) je torej *izvajanje*, Deduction = das Deducirte *izvod*; prim. Cig. (24) *izvod*. Izraz *odvesti, odvod* ne pové tega, kar je *izvajati* v logičnem pomenu; kajti novi sôd, ki se iz prejšnjih zaključuje, je že v starem (implicite) zadržavan ter se iz njega (ne od njega) pôtem razlaganja dobiva; prim. kar se je gore o syllogizmu kot *razložnem* sklepanji povedalo. Belost. ima za deduco (poleg drugih izrazov) *izpeljavam*, deductio *izpeljavanje* (I. 400), kakor se prosti jezik še dandanes izrazuje. (Glagol *peljati* se zdaj v duševnem smislu redno z – *voditi*, – *vajati* zamenjuje). Deductiv, Deductions- je *izvoden* (-dna, -o), prim. Cig. (24), Deducirbarkeit *izvodnost* (ne *izvednost* kakor ima Cig. 24).

9. Induction – dovod (navod)

Indukcija prvotno izrazuje duševno nagovarjanje k čemu ter je posebna vrsta govorništva. Sokrates jo je porabil tudi v sestavljanje pojmov. Odtod je dobila svoj sedanji logični pomen. Logična indukcija je zbiranje posebnih ali delnih sôdov v občne ali splošne, ki naznanjajo pravila, načela, zakone prirode. Po Aristotelu je indukcija, katero on imenuje epagvgh, nekakovo prehajanje od posebnih sodov k občnim.²⁹ Sigwart v svojej logiki jo tolmači kot »Hinaufsteigen vom Einzelnen zum Allgemeinen«.

225

Za prvotno (rhetorično) indukcijo bi služil menda izraz *nagovor, nagovarjanje*; prim. Belost. z *razlogi nagovarjam* argumentis et rationibus animum alicujus induco (II. 237), *napeljavam* induco (illicio, allicio) (II. 241), prim. tudi članek *induco* (nagovoriti nakaj (I. 679).

Logična indukcija je torej nabiranje pojedinih faktov in njih spravljanje v pravila in zakone. Po induktivnem potu prehajamo najpreje k spoznavanju pojedinostij, a iz teh k obćim sôdom. To je oni naćin, po katerem občne sôde iz posebnih stvarjamo. Ta naćin je deduktivnemu ravno nasproten, kajti tam se iz višjih ali širjih sôdov posebni izvajajo. Ta razloćek že kažete imeni deductio – inductio.

Zato bi za indukcijo sodil najboljše izraz *navod, navajanje*, pa tudi *dovod, dovajanje*, in glagoli *navoditi* (navajati) in *dovoditi* (dovajati), kar se z grško besedo epagagein dobro sklada.

---

²⁹ Aristoteles v topik. I. 12.

Cig. ima za indukcijo *navod*, Inductions- *navoden* (Term. 59), za induciren *navesti* (navajati), *naštevati* (Term. 58). Izraz *naštevati* velja samo za ono vrsto indukcije, ktera se zove *inductio per enumerationem* (Induction durch Aufzählung), in po kateri se iz naštetih članov kakega pojma sklepa na njegovo celoto. Druga vrsta indukcije pa, ona, po kateri se iz posameznih dejanj prirode nje zakoni pōtem analize spoznavajo, je posebno v prirodoslovji in v znanostih navadna, sploh povsodi, kjer naštevanje ni mogoče in se kat exochn indukcija imenuje.

Ker vodi ta indukcija k poznavanju zakonov prirode, zato jej dobro služi ime *dovod*,³⁰ *dovoditi* (dovajati). Od poznavanja teh zakonov je naše znanje in dejanje največ odvisno. Izraza *dovod*, *dovoditi* Cig. nima, nahaja pa se pri Belost.; prim. *dovoditelj* in *dovoditeljica* (inductrix) (II. 84), se vé da bolj v prvotnem (rhetoričnem) pomenu besede.

10. Erfahrung – izkušnja, Empirie – izkustvo

226 Kar si človek po poti čutov in mislij po njih prejetih duševno osvojuje, imenujejo Nemci Erfahrung. Naša domača beseda je *izkušnja*; prim. Cig. (34). Belostenec ima za *experientia izkušanje* (I. 532), *experior izkušavam* (I. 533), *empirice izkušano* (I. 495). Slovenski glagol za *erfahren* je *izkusiti* in *izkušati*; kriva je pisava *skušati*.³¹ Subst. *izkušnja* nima priloga; zato se ima Erfahrungсна druge načine izraževati, namr. *izkušān (-en)*, ali z rod.: *izkušnje (-šenj*, npr. *Erfahrungssatz nauk izkušnje* (ker se pravi: »izkušnja učī«); *Thatsache der Erfahrung izkušāna* (izkušena) *reč*; *Erfahrungsbeweis dokaz po izkušnji* ali *iz izkušnje*; *Erfahrungswissenschaft* (tj. znanost, ktera se iz izkušenj ali po izkušnjah dobi) *izkustvo*; *gemachte, angestellte Erfahrung izkušnja*, ker izrazov *gemacht, angestellt* Slovincu ni treba posebej izraževati, vendar pak bi se dalo tudi reči: *dobite, nabrane izkušnje*.

Cig. *Erfahrungs-* navadno z adj. *izkustven* prestavlja, npr. *Erfahrungsbeweis izkustven dokaz*, *Erfahrungswissenschaft izkustveno znanstvo* (Term. 34). Po mojem mnenji je *izkustvo*³² bolj abstraktna in konkretna beseda nego *izkušnja* in bi rabila boljše za Empirie. Odtod *empirisch izkustven*; *Empirismus izku-*

³⁰ Staroslov. *dovod* pomeni *argumentum*, Mikl. Lex. 168.

³¹ Staroslov. ima *iskusiti* in *iskušati*, tentare, Mikl. Lex. 262, 263.

³² Staroslov. *izkusústvo*, *experimentum*, Mikl. Lex. 263.

stvenost, izkušeništvo (tj. ali nauk izkustva ali nauk in znanost onih, ki se edinega izkustva držé); Empirist *izkustvenik*. Zato empirische Psychologie *izkustveno dušeslovje* (tj. tak nauk o duši, ki je na izkustvo osnovan); empirisches Gebiet *krog* (polje) *izkustva*, tudi krajše: *izkustvo*.

11. Theorie – misli, mišljenje, Praxis – dejanje, izvrševanje, izkustvo

In der Theorie nimmt sich dies schön aus, in der Praxis begegnet es grossen Schwierigkeiten: – v *mislih* je to lepo, v *dejanji* pak se mu zoperstavlja na stotine zaprek. Tú je nasprotstvo: v *mislih* – v *dejanji*, tedaj tudi nasprtono: *misliti* in *dejati* (delati), *mišljenje* in *dejanje*. (Besed Theorie in Praxis Cig. v Term. ne tolmači). Theorie – Leben: *mišljenje* – *življenje*; theoretisch- praktisch gebildet *znanstveno* – *dejanjski* izučen (vešč); theoretischer- praktischer Curs *náučni* – *izkustveni* (izvršujoči) tečaj (tú je theoretisch = *znanstven*, *náučen*, praktisch = empirisch *izkustven*, *izvršujoč* (ausübend); praktischer Mann, *izkušen* mož (prim. Belost. practicus: *vešč*, *izkušan* I. 940); in der Theorie – in der Wirklichkeit v *mislih* (domišljenji) = v *istini* (resnici); praktischer Arzt *izvršujoč lečnik* (vračnik) (nasproti takemu, ki je v pokoji ali zá-se živéč); prim. *izvršujem* = perficio pri Belost. (I. 892 in II. 156).

227

Za objavo pripravil Dean Komel*

---

* Razprava Janka Pajka (1837–1899) »Doneski k filozofičnej terminologiji« je izšla leta 1881 v *Kresu* in pomeni najpomembnejši dokument začetka sistematičnega razvijanja slovenske filozofske terminologije v devetnajstem stoletju. Več o tem v: Dean Komel, »Začetki slovenske filozofske terminologije«, *Diagrami Bivanja*, Ljubljana 1998, str. 91–103.